

RISTO MURTO

MIKSI

SUOMI

PYSÄHTYI?

SUUNTAVIITTOJA UUTEEN
TALOUSKASVUUN

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

© Risto Murto ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2024

ISBN 978-951-1-48330-4

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2024

Sisällys

1 Ennen ei ollut paremmin	7
2 Tuottavuuskasvun lähteet	11
3 Innovaatioiden isot aallot	26
4 Investoinnit Suomessa	43
5 Koulutus ja tutkimus tie elintason nousuun	53
6 Hyvä, paha rakennemuutos	82
7 Robotit ja tekoäly apunamme	103
8 Vihreä siirtymä	111
9 Omistajat ja johto ratkaisevat	126
10 On kyse ihmisistä	138
Lähteet	148
Kiitokset	154

1 | Ennen ei ollut paremmin

Isäni Lauri syntyi Kuusamossa vuonna 1938 ja aloitti koulunkäynnin sota- ja evakkovuosien jälkeen. Laurin koulutaipaleen ensimmäiset vuodet olivat erikoiset. Ne kertovat hyvin toisenlaisesta maailmasta kuin se, jossa nyt elämme.

Ensimmäisen kouluvuoden isäni asui sukulaisten luona Kuusamon Määttälänvaarassa. Matkaa kodista sukulaisten ja koulun luo oli noin 10 kilometriä. Sukulaisperheessä oli samanikäinen tyttö. Valitettavasti työllä oli keuhkosairaus, johon hän lopulta myös menehtyi. Vaikka tauti oli tarttuva, tyttö sairasti kotonaan.

Tuo sairaus oli syy siihen, miksi isäni kieltäytyi lähtemästä toisena kouluvuonna enää uudestaan sukulaisten luokse. Seurauksena oli, ettei hän tuona vuonna mennyt kouluun lainkaan. Kolmantena vuonna isäni pääsi kuitenkin takaisin opinahjoon, kun lähemmäs kotia Vaimojärvelle avautui uusi kansakoulu. Alueelle oli muuttanut paljon evakkoperheitä, minkä vuoksi lapsille päätettiin avata koulu. Aluksi koulu oli talon tuvassa, ja vasta myöhemmin saatiin myös varsinainen koulurakennus. Isäni suoritti yhden vuoden aikana sekä toisen että kolmannen luokan ja sai siten ikäluokkansa kiinni.

Isän ensimmäisissä kouluvuosissa on nykymaailman valossa paljon ihmeteltävää. Sukulaistytön kuoleminen keuhkosairauksen kotona on tietenkin surullisin osa tarinaa. Sotaa seuranneena vuosikymmenenä lasten kuolleisuus oli korkeaa, kun taas nykypäivänä keuhkosairauksen ei kuole Suomessa lähtökohtaisesti yksikään lapsi. Terveystieteiden ja lääketieteen kehittyminen

on poistanut arjestamme taudin, joka oli aikaisemmin vakavasti tarttuva. Lisäksi nykypäivänä ei tulisi kysymyksenkään, että hoitaisimme tarttuvaa tautia sairastavaa ja siihen mahdollisesti kuolevaa lasta kotona.

Toinen huomiota herättävä asia on se, että pienen Lauri-pojan annettiin jättää yksi kouluvuosi väliin. Hyvinvointivaltio-Suomea ei vielä ollut, eikä Kuusamossa tuolloin edellytetty koulunkäyntiin osallistumista, jos koulumatka oli yli viisi kilometriä. Tämän vuoksi uuden koulun valmistuminen lähelle kotia oli tärkeää.

Koulupolkkukin oli vielä lyhyt. Supistetussa kansakoulussa, jota suosittiin vielä tuolloin erityisesti syrjäseuduilla ja jollaista isänikin kävi, yksi opettaja saattoi opettaa eri vuosiluokkia siten, että opetusaihe ja -taso vaihtui tunnin sisällä luokassa. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että oppilaat saivat vähemmän opetusta. Kuusamossa oli yhä myös lapsia, jotka kävivät katekeettakoulua, koska elivät tietömien taipaleiden takana eikä oppilasasuntolointa suosittu. Suomi oli kaukana koulutuksen suurvallasta. Katekeettakoulu oli Lapissa ja Kuusamossa käytössä ollut kierto-koulu.

Palautuminen sotavuosista oli monilla seuduilla kovan työn takana. Niin Kuusamossakin, jossa esimerkiksi 600–800 ihmistä asui välittömästi sodan jälkeen puna-armeijan rakentamissa korusissa. Kuusamon kirkonkylän asunnot oli täysin poltettu.

Eniten minua jälkikäteen on pohdituttanut, miksi isän piti asua sukulaisten luona. Syyn on täytynyt olla painava, sillä miksi muuten lapsen olisi annettu muuttaa arkiviikoiksi sellaiseen kotiin, jossa sairastettiin tarttuvaa tautia.

Tänä päivänä isäni silloisesta kodista ajaa vanhalle koululle vain noin 10 minuutissa. Tuon ajan Kuusamossa oma auto oli harvinaisuus, joten vanhempien kyyti ei ollut vaihtoehto. Ilmeinen kysymys siis on, oliko kyseisellä tieosuudella sotien jälkeen bussiliikennettä ja jos oli, millaista.

Toinen asia ovat tiet ja niiden kunto. Tämä valkeni minulle vasta vuosia siitä, kun ensimmäisen kerran kuulin isäni lapsuuden tarinan lukiessani kuusamolaisen papin muistelmia sotavuosilta. Hän kertoi, kuinka hänen aikanaan talvella Kuusamossa oli aurattu vain yksi tie. Minä olin hiljaisesti olettanut, että sotien jälkeen tiet olisi aurattu laajasti lumesta, jotta kulkeminen olisi mahdollista. Ennen sotia valtio oli jo suorittanut pääteiden talvi-aurausta, mutta voi vain arvailla, kuinka säännöllisesti isäni kodin ohi menevä tie aurattiin Kuusamossa sotien jälkeen. Matka, jonka nyt ajan kymmenessä minuutissa, ei välttämättä ollut ylipäättänsä auton ajettava joka päivä talvisessa Kuusamossa.

Yllä oleva tarina on kuvaus myös elintason noususta. Elämme maailmassa, joka on monella tavoin isäni lapsuutta vauraampi, helpompi ja terveellisempi. Sen ovat mahdollistaneet ennen kaikkea talouskasvu ja tuottavuuden kasvu.

Tämän kirjan tavoitteena on käsitellä juuri tätä elintason nousun mahdollistanutta kehitystä. Taloustieteiden termein keskityn tuottavuuden nousuun.

Monesti on sanottu, että Suomi on menestystarina. Suomen elintason nousu oli 1900-luvulla poikkeuksellisen nopeaa. Osittain kyse oli myös jälkeenjääneisyydestä. Venäjän vallan kaudella Suomi jäi länsimaiden tuottavuuskehityksen vauhdista, mutta itenäistymisen aika tarjosi mahdollisuuden korjata asiaa. Suomi siirtyi Itä-Euroopasta Länsi-Eurooppaan talouden ja elintason kannalta.

Nyt elintasomme nousu on kuitenkin pysähtynyt. Bruttokansantuote henkeä kohden oli vuoden 2024 alussa samalla tasolla kuin vuoden 2007 alussa. Elintasomme ei ole kasvanut 17 vuoteen. Olemme huomattavan kaukana 1950- ja 1960-luvun talouskasvun vauhdista. Kasvun loppumisen myötä myös työsäkävän suomalaisen reaalisen ansiotason kasvu on hiipunut. Kasvamme hitaammin kuin muut teollisuusmaat ja selvästi hitaammin kuin kehittyvät maat. Elintasoeromme toisiin länsimaihin on uudestaan kasvamassa.

Kirjassa käsitellään sitä, miksi näin on tapahtunut ja voimameko Suomessa tehdä asialle jotain tulevaisuudessa. Teos on jatkoa *Puuttuvat puoli miljoonaa* -kirjalleni siten, että kun aikaisempi kirjani käsitteli väestönkasvun vaikutusta Suomeen, nyt keskitytään toiseen keskeiseen talouskasvun tekijään eli tuottavuuteen. Käsittelytapa on sama kuin *Puuttuvassa puolessa miljoonassa*. Käsitelen Suomen ja muiden maiden kehitystä historian ja esimerkkien avulla. Lopussa teen myös johtopäätöksiä ja pohdin keinoja tuottavuuden kasvun kiihdyttämiseksi.

Kirjan loppuun olen koonnut keskeiset tähän kirjaan vaikuttaneet lähteet niitä lukijoita varten, jotka haluavat paneutua asioihin vielä lisää. Tuottavuus on ollut keskeinen tutkimuksen aihe taloustieteissä ja taloushistoriassa pitkään, joten aineistosta ei ole pulaa. Lisäksi Suomessa on tehty useita selvityksiä tuottavuusongelmastamme. Hyödynnän näitä tutkimuksia kirjassani, mutta etenkin kirjan loppuosassa pyrin hyödyntämään myös työni kautta tullutta omaa kokemustani suomalaisesta talouselämästä ja yrityksistä.

2 | Tuottavuuskasvun lähteet

Tuottavuuden kasvu on elintasomme pitkäaikaisen nousun perusta. Ilman toteutunutta tuottavuuden kasvua söisimme huommin, eläisimme lyhyemmän ajan ja työemme olisi fyysisesti huomattavasti raskaampaa. Elämämme olisi aiempaa köyhempää ja vaativampaa.

Tuottavuuden kasvu näkyy laajasti yhteiskunnassa ja taloudessa. Myöhemmissä luvuissa käsittelem paljon teollisuuden ja palveluiden tuottavuuskehitystä, mutta tässä luvussa keskityn kotien arkeen, joka jää talouskasvun analyyseissa helposti sivuun siitäkkin huolimatta, että kotitaloustyömme ja arkielämämme on muuttunut ratkaisevasti teollisten vallankumousten myötä.

Amerikkalainen taloustieteilijä Robert J. Gordon on kirjoittanut paljon talouskasvusta ja elintason nousta. Hänen mittava kokoomateoksensa *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living Since the Civil War* korostaa jo tapahtuneiden teollisten vallankumousten merkitystä ja on samalla huomattavan skeptinen tämän päivän muutosten ainutkertaisuudesta. Hänen mielestään viime vuosikymmenten keksinnöt eivät yllä vaikuttavuudessa samalle tasolle toisen teollisen vallankumouksen keksintöjen kanssa.

Yhdessä taustatutkimuksessaan Gordon vertaa elämää 1870-luvulla tähän päivään. Ajankohdan valinta ei ole sattumaa. Kyseinen vuosikymmen oli toisen teollisen vallankumouksen alkuvuosisia, jolloin maailma oli siirtymässä kohti teknologista muutosta, jonka seurauksena syntyi meille tuttu moderni yhteiskunta.

Gordonin mukaan elämä 1870-luvulla oli ihmisen kannalta lähtökohtaisesti synkkää, vaarallista ja vaati rankkaa työtä. Vuon-

na 1870 ei ollut vielä sähköä. Asuinnoissa oli pimeää ja savuista. Suljettu rautaliesi oli keksitty vasta äskettäin. Suurin osa ruoanlaitosta tapahtui edelleen avoimella takalla, ja ainoastaan takan tai liedan lähellä oli lämmintä. Makuuhuoneet olivat lämmittämättömiä. Sisävalaistus oli luksustuote.

Kotitaloustöiden kannalta suuri hankaluus oli juoksevan veden puute. Jokainen vesilitra, joka käytettiin pyykkiin tai ruoanlaittoon, piti kantaa sisälle. Robert J. Gordonin mukaan pohjois-carolinalainen kotiäiti joutui vuonna 1885 kantamaan 35 tonnia vettä vuodessa. Vastaavasti jätevesi piti kantaa ulos. Myös polttopuut tai hiilet piti kantaa taloon.

Moni tänä päivänä ilmiselvä asia puuttui vielä. Gordonin mukaan vuonna 1870 esimerkiksi ikkunoissa ei käytetty suojaverkkoja, mikä tarkoitti sitä, että kun ikkunat olivat kesäisin auki, saivat hyönteiset lentää rauhassa edestakaisin asuintilojen ja ulkomaailman välillä.

Hevonen oli tuolloin vielä keskeinen työväline ja voimanlähde tavaroiden ja ihmisten liikuttamiseen, sillä rautatiet eivät olleet muuttaneet tätä kaupungin kaduilla ja maaseudulla. Hevonen tuottaa päivässä keskimäärin 20–50 kiloa lantaa sekä paljon virtsaa, ja tuolloin kaikki se levitettiin tallien ja katujen ympäristöön ja jätösten poistamiseksi kaupungista vaadittiin paljon työtä.

Moderni lääketiede oli vasta kehittymässä. Maailman rikkain mies saattoi sairastaa tauteja ja vaivoja, jotka pystytään hoitamaan tänään helposti, ja jopa kuolla niihin. Lapsikuolleisuus oli olennaisesti korkeampi kuin tänä päivänä. Myös odotettu elinikä oli selvästi alhaisempi, osittain juuri korkean lapsikuolleisuuden vuoksi.

Arjessa tapahtui vallankumous

Vuoden 1870 jälkeen arkemme on mullistunut. Meille on tullut suuri joukko koneita ja laitteita helpottamaan työtä. Sähkö ja sen mukana tulleet työkalut ovat helpottaneet elintarvikkeiden